

Vroeger betrof landinrichting het stap voor stap doorlopen van de procedures van de Landinrichtingswet. Vandaag de dag zijn gebiedsprocessen beduidend complexer en vragen sociale aspecten als draagvlak en acceptatie veel aandacht. Kunst kan daarin wellicht een meerwaarde leveren. Daarbij gaat het om vragen als: wat kan kunst toevoegen aan de kwaliteit van gebiedsontwikkeling? Welke rol kan het spelen in de samenwerking met burgers? Wat kan de creatieve bijdrage van de kunstenaar zijn? Heeft het effect op de lokale economie? En hoe wordt kunst gefinancierd? Vier cases geven licht op deze vragen.

De meerwaarde van kunst in gebiedsprocessen

De Groene Jonker

Kinderen van de Antoniusschool en gedeputeerde Van der Sar. Foto: Jack van Mildert

Van een heel bewuste bijdrage van kunst bij gebiedsontwikkeling was sprake in het landinrichtingsproject de Venen. Bij omwonenden, boeren en de gemeente was grote weerstand tegen omzetting van landbouwgrond naar natuur. (In april 2008 is het natuurgebied De Groene Jonker geopend.) Bewust is kunstenaar Jack van Mildert erbij gehaald

om vanuit een ander perspectief naar het project te kijken, en zo draagvlak en vertrouwen te creëren. Het project De Groene Jonker ging van start. Vanuit het idee dat het landschap ook voor volgende generaties is, gaf hij gaf kinderen de opdracht het veranderingsproces te verslaan en de verhalen in het gebied vast te leggen. De inzet van

de kunstenaar heeft volgens de betrokkenen bij het gebiedsproces een positief effect gehad op de soepele voortgang van het proces.

De Groene Jonker noemen we *community art*. De kunstenaar speelde een rol in het proces en draaide ook mee in de projectgroep de Venen. Op eigen, autonome wijze gaf hij hier invulling aan. De financiering kwam uit Stimuleringsregelingen Gebiedsgericht Beleid en overige programmabudgetten van de provincie. Bij dit soort *community art*-projecten geeft de kunstenaar door transitie emoties een plek. Het komt erop aan dat de kunstenaar over goede communicatieve, empathische, procesbewuste eigenschappen beschikt. Een voorbeeld van een urbaan transitieproces waarbij *community art* eveneens de emoties van betrokkenen een plek gaf in het proces, is *Vissershof* van Ida van der Lee.

Community art droeg onder bewoners bij aan het verwerken van de sloop van hun arbeiderswijkje in Zaanstad. Vertrouwen in de kunstenaar is cruciaal in dergelijke *community art* projecten: betrokkenen moeten het gevoel hebben dat deze geen verlengstuk is van zijn opdrachtgever.

Nollenproject

Kunstwerken op de Nollen. Foto: Pat van der Jagt

Kunstenaar Ruud van de Wint vervaardigde in het binnenduin De Nollen bij Den Helder beelden, bouwsels en schilderijen in samenhang met het duinlandschap. Het natuurlijke terrein met zijn hoogteverschillen vergroot de beleving van de kunstwerken. Toen Van de Wint zich er begin jaren tachtig vestigde, was het een wegwerpgebied – wasteland waar niemand wat in zag en waar een zekere beleidsluwte heerste. De komst van de kunst gaf een positieve impuls, zowel qua natuurwaarden als qua landschappe-

lijke beleving. Landschap, natuur en kunst heeft Van de Wint volledig geïntegreerd tot een samenhangend kunstwerk. De Nollen is daarmee een voorbeeld van een permanente gebiedsbeïnvloeding, zonder dat vanuit beleid de kunstenaar bewust een rol in het proces is verleend.

Het kunst- en natuurgebied is sinds 1981 in beheer bij Stichting De Nollen die er paarden laat grazen als vorm van natuurbeheer. Door de combinatie van kunst en natuur zijn zowel inkomsten uit groene

fondsen en subsidies mogelijk als wel uit culturele en kunsthistorische fondsen en subsidies. Het gaat om bedragen tussen de 30.000 en 40.000 euro per jaar, inclusief subsidies voor projectactiviteiten. Tevens leidt de integratie van kunst en natuur tot extra inkomsten uit de markt: entreegelden en inkomsten uit (feestelijke) bijeenkomsten op kleine schaal en sponsoring. Gemiddeld genereren dergelijke marktactiviteiten jaarlijks tussen de 40.000 en 50.000 euro aan inkomsten.

Kunst in de forten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie

Theater op Fort Vechten. Foto: Wim van Est

Het Fort Vechten is onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Eigenaar Staatsbosbeheer besteedt het beheer, de restauratie en de openstelling uit aan Stichting Werk aan de Linie. De stichting heeft een contract voor onbepaalde tijd met een opzegtermijn van twee jaar. In ruil voor het onderhoud, het herstel en de publieke openstelling van locatie en gebouwen mag de stichting het terrein exploiteren.

In het geval van Fort Vechten heeft niet de eigenaar gekozen voor het betrekken van kunstenaars, maar de tijdelijke exploitant. Op Fort Vechten bruist het zowel van de podium- als beeldende kunst. Jaarlijks is er een opvoering van de toneelvoorstelling "De Kersentuin" van Tjechov, telkens met geheel nieuwe invalshoek door een ander gezelschap. Bezoekers wonen de voorstelling tegen

betaling bij en kunnen vooraf aan ook aan een kersendiner deelnemen. Alle sociaal recreatieve en kunstactiviteiten bij elkaar trokken in 2008 ongeveer 19.000 bezoekers, merendeels mensen uit de omgeving.

De publieksactiviteiten werken als pr. Ze vergroten het maatschappelijke draagvlak en de betrokkenheid bij het fort. Volgens de exploitant hebben de (kunst)activiteiten dan ook geleid tot extra donaties en extra bezoekers voor overige betaalde activiteiten als feesten en partijen in de ruimten van het fort. Samen goed voor een half miljoen euro aan horecaomzet. Het fonds Vrienden van Fort Vechten, voor onderhoud, restauratie en openstelling had in 2006 meer dan 90.000 euro aan inkomsten uit donaties en verhuur van ruimten aan vaste gebruikers – zoals een mana-

gamentrainingsbureau – en voor feesten en partijen.

Nog zo'n fort waarin kunst centraal staat is Fort Asperen. Al twintig jaar heeft kunst hier een vaste plek. Elk jaar is er een manifestatie of tentoonstelling in de ruimten van dit fort, die tegen betaling te bezoeken is. Vaak weet het fort de aandacht te trekken met (internationaal) bekende kunstenaar. Het fort is uitgegroeid tot de spil van de omgeving en leidend voor de gebiedsontwikkeling.

Het gebruik van ruimten door kunstenaars in de forten van de Waterlinie beïnvloedt het gebiedsproces, zonder dat dit bewust wordt beoogd.

Strokasteel

Kasteel van 10.000 strobalen door locatietheatergroep PeerGroup

In Veenhuizen gingen eveneens kunstenaars op een stuk grond aan de slag. Op een stuk akkerland bouwde de PeerGroup, een locatietheatergezelschap rond artistiek leider Sjoerd Wagenaar, van strobalen een kasteel. Twee jaar lang zijn hier theatervoorstellingen, tentoonstellingen en films en dergelijke georganiseerd. Het strokasteel groeide uit tot een bijzonder Nederlands locatietheater. Inmiddels is het strokasteel uit het landschap verdwenen, maar de herinneringen aan dit tijdelijke gebruik van landbouwgrond zijn vastgelegd in een boekwerk. Bij het strokasteel was geen sprake van een bewuste beïnvloeding van een gebiedsproces.

Het ontwikkelingsbureau van Veenhuizen vroeg het theatergezelschap naar het gebied te komen en tijdelijk een stuk akkerland te gebruiken. De groep zocht contact met mensen in de omgeving om te achterhalen wat er in het gebied leeft. Het strokasteel was een mooi podium voor het vertellen van de verhalen uit de streek. De PeerGroup krijgt voornamelijk financiering uit fondsen voor podiumkunsten. Specifiek voor de bouw van het strokasteel heeft de PeerGroup 50.000 euro gekregen van LNV.

Conclusies

De cases laten zien hoe divers de inbreng van kunst in gebiedsprocessen kan zijn: van emoties een plek geven en verhalen vastleggen, tot permanente ingrepen met fysieke kunstwerken. Kunst verbindt mensen met hun gebied, ontsluit de lokale cultuurhistorie en geeft leegstaande ruimtes een nieuwe invulling. De rol van de kunstenaar varieert van het sterk betrekken en laten participeren van omwonenden tot een meer autonome bijdrage in het inrichten van een gebied met kunstwerken.

Kunst blijkt ook geldstromen te kunnen genereren: sponsoring en donaties, inkomsten uit entree en verhuur, en overheids gelden uit opdrachten en subsidies. Daarbij kunnen subsidies zowel uit groene fondsen als ook uit kunst- en cultuurfondsen komen. Met andere woorden, er zijn diverse mogelijkheden om de integratie van kunst in gebiedsprocessen te financieren. Gegeven de uniekheid van de kunstinterventies zal een aansturing op financiële voordelen de bodem onder kunst eerder wegnemen dan voeden. Een kunstenaar is een vooruitgeschoven post die met zijn intuïtieve aanpak creativiteit en spontaneïteit inbrengt. In elke case zien we een unieke, menselijke inbreng in het proces en dat beperkt de herhaalbaarheid van succesvolle interacties tussen kunst en gebiedsprocessen. Dit betekent dat een kant-en-klaar-instrument van hoe kunst is toe te passen in gebiedsprocessen niet zomaar te leveren valt. Het creëren van meerwaarde is aan de kunstenaar en is iets wat zich niet laat aansturen. Kunst toelaten betekent voor de ontwikkelaar dat hij het proces soms los moet kunnen laten en uit handen moet durven te geven. Alleen dan kan met kunst een unieke meerwaarde ontstaan zoals in bovenstaande voorbeelden is geïllustreerd.

Ernst Bos, LEI, Wageningen UR

Met dank aan: Martin Vastenhou (Stichting Werk aan de Linie), Jacqueline van Koningsbruggen (Stichting de Nollen), Ida van der Lee (project Vissershop), Karl Blokland (Fort Asperen), Jack van Mildert (Groene Jonker), Danny Witte (DLG), Sjoerd Wagenaar (PeerGroup), Willem van Wingerden, Vincent Tiel Groenestege en Berthe Jongejan (allen DLG). Dit artikel is mogelijk gemaakt door een financiële bijdrage van Willem van Wingerden (DLG).